

CONTRIBUȚIILE DE LEXEMATICĂ ALE PROF. JAN ŠABRŠULA

Zamfira Mihail
 Université Spiru Haret de Bucarest

Bibliografia profesorului emerit Jan Šabršula a depășit de mult cifra impozantă de 400 de titluri și la venerabila, patriahala, vârstă pe care profesorul o împlinește, trebuie să recunoaștem că acumularea contribuțiilor sale se înmulțește și acum, an de an, cu regularitate¹, spirit lucid, informație la zi și idei îndrăznețe.

L-am ascultat prima dată la al X-lea Congres Internațional al Lingviștilor din 1968 de la București, când a prezentat o comunicare în plenul secției de lingvistică teoretică și fundamentarea structuralistă a opiniilor sale se alia cu perspectiva plenară a unei epistemologii moderne de cercetare a limbii. Analiza limbii – mijloc de comunicare - pentru a-i fi dezvăluite structura elementelor componente și mecanismele de funcționare a fost fundamentată totdeauna de Jan Šabršula pe principiile lingvisticii saussuriene. El este Magistrul Școlii de la Praga care a translat principiile ei în sec.al XXI-lea atât prin propriile lucrări cât și prin discipolii din Cehia sau din alte țări. Este o onoare pentru mine să pot participa la acest volum de omagiere a personalității și activității sale și să mărturisesc importanța pentru mine a cunoștinței cu profesorul Jan Šabršula și a modelului pentru mine a studiilor sale. Profesor titular de lingvistică romanică la Universitatea Charles din Praga² apoi la Ostrava și preocupat, în acelaș timp și de cercetări privind Uniunea lingvistică balcanică³, în aceste domenii studiile domniei sale au abordat cu deosebire problemele lexicologiei⁴.

Din asocierea perspectivelor evolutivă și istorică a luat naștere studiul comparativ-istoric, consacrat limbilor înrudite, împrejurare în care pot fi comparate oricât de multe limbi (cu singura condiție ca ele să provină dintr-un prototip lingvistic, în urma diversificării). Asocierea perspectivelor descriptivă și comparativă a dat naștere studiului comparativ-sincronic, cunoscut sub numele de analiză contrastivă. Într-un astfel de studiu sunt luate în considerare, de obicei, nu mai mult de două limbi, indiferent dacă ele sunt înrudite sau nu, condiția de respectat fiind ca stadiile comparate ale celor două limbi să fie contemporane. Analiza contrastivă este necesară și utilă studiului tipologic al limbilor, menit să pună în evidență ceea ce este comun, dar mai ales ceea ce este diferit în sistemele și, cu deosebire, în structurile limbilor comparate. Rezultatele cercetărilor de acest fel au nu numai o importanță teoretică în cunoașterea mai aprofundată a limbilor comparate, ci și

¹ Printre ultimele lucrări pe care profesorul mi le-a trimis este studiul domniei sale *Étymologie et structure lexicématique col –pôle*, „Studia Romanistica”, Universitas Ostraviensis, Acta Facultatis Philosophicae, 6 (2006), p. 107-116.

² Vezi, în acest sens, și recenzia noastră: Zamfira Mihail, Jan Šabršula, *Úvod do srovnávacího studia románských jazyků* (Introducere în studiul comparat al limbilor romanice), Praha, 1962, în „Studii și cercetări lingvistice”, București, XV, 1964, nr. 5, p. 670-672. (*Bibliografia românească de lingvistică*, în „Limba Română”, 1965, nr. 4, p. 501).

³ Din 1970 până în prezent eu sunt cercetătoare la Institutul de studii sud-est europene al Academiei Române din București, cu problematică de lingvistică comparată sud-est europeană. Cf recenzia Zamfira Mihail, *Les études balkaniques tchécoslovaques*, Université Charles de Prague, IV, Praha, 1972, în „Revue des études sud-est européennes”, Bucarest, XI, 1973, nr.2, p.389-390. (*Bibliografia românească de lingvistică*, în „Limba Română”, 1974, nr.4, nr. 1056, p.338).

⁴ Cf. Josef Dubský, *La conception du signe linguistique dans les travaux de Jan Šabršula*, „Beiträge zur Romanische Philologie”, XV, 1976, Heft 2, p.311-320, în spec. p.311

importanță practică, atât din punct de vedere didactic, cât și din punct de vedere comunicational.

Din punct de vedere didactic rezultatele analizei contrastive sunt fructificate în manualele de limbi străine (orice manual de limbă străină este, implicit, și un studiu contrastiv, în măsura în care compară în mod eficient pentru învățare sistemul și structurile limbii străine predate cu sistemul și structurile limbii materne a elevilor, în care se desfășoară predarea materiei). Studiul contrastiv are importanță pentru traductologia practică, rezultatele lui fiind utile îmbunătățirii practicilor de traducere dintr-o limbă în alta. Contribuțiile profesorului Jan Šabršula sunt remarcabile în acest domeniu, dacă ar fi să ne referim doar la seria de lucrări consacrate în perspectivă contrastivă diferitelor aspecte ale gramaticii franceze comparate cu situațiile din limba cehă⁵.

Faptul că întreaga mișcare lingvistică s-a racordat la evoluția generală a științelor a permis ca în secolul XX disciplina lingvistică să-și rafineze și să nuanțeze conceptele, să diversifice metodologia și să apeleze la formule interdisciplinare. După etapa de delimitări, a urmat cea în care ea înglobează și informațiile din alte domenii ale științei în propria sferă de preocupări (din psihologie, sociologie, etnografie ș.a.). Unele principii care au dominat cercetarea științifică din științele exacte se reîntâlnesc în lingvistică; astfel „prioritatea întregului asupra părții” are în vedere că *întregul* nu este o sumă de elemente, deci nu este determinat de către părți, ci dimpotrivă, *întregul* se descompune în părți. Astfel, obiectul este un întreg, o totalitate, un ansamblu coerent, a cărui formă este mai mult decât suma părților. Principiul priorității întregului și-a găsit aplicare în lingvistica structurală, care are în vedere în primul rând ansamblul; astfel se demonstrează teza că limba este altceva decât un repertoriu de cuvinte și sensul unei propoziții este mai mult decât suma sensurilor componentelor sale⁶.

Analiza lexemului ca element lexical de bază, interpretat de pe o poziție semantică a fost și este obiectul studiilor profesorului Jan Šabršula⁷. Acest domeniu „sans frontiere” este încă incomplet cercetat sau, mai bine zis, cercetat doar sub anumite aspecte, fără să i se recunoască importanța majoră în configurarea „competențelor” și „performanțelor” vorbitorului, altfel spus, fără să se marcheze îndeajuns rolul său la nivelul vorbirii, pentru ca apoi să se stabilească mecanismul său la nivelul limbii.

Lexematica este o disciplină tânără, ramură autonomă a cercetării semantice și formă specială a lexicologiei. Principiile ei au fost expuse în anii 1950-1960, cu deosebire de către Eugeniu Coșeriu, independente, deși similare, de cele ale profesorului Jan Šabršula și vom putea sesiza originalitatea fiecăruia dintre cei doi lingviști⁸, pentru că, așa cum se exprima Georges Moulin, „contribuția fiecărui lingvist reprezintă o verigă în drumul spre cunoaștere și Adevăr”⁹.

⁵ Cf. Jan Šabršula, *Úvod do srovnávacího studia románských jazyků*, SPN, Praha, 1962; Idem, *Nominálně verbální konstrukce*, Monographia 1962, AUC, Praha; Idem, *Kapitoly z rozboru moderní francouzštiny III. Z konfrontační a překladatelské problematiky mezi současnou francouzštinou a češtinou*, SPN, Praha, 1966, etc.

⁶ Cf. și *Tratat de lingvistică generală*, sub red. Al.Graur, Sorin Stati, Lucia Wald, Edit.Academiei, București, 1971, p.66.

⁷ Jan Šabršula, *Le fonctionnement asymétrique du signe linguistique*, Spisy Filozofické Fakulty Ostravské Univerzity, 156/2005, 256 p.

⁸ Eugeniu Coșeriu, *Vers une typologie des champs lexicaux*, „Cahiers de lexicologie” XXVII, 1975, pp.30-51, traducere în limba română, *Către o tipologie a câmpurilor lexicale*, în vol. *Lingvistica modernă în texte*, red. resp. Maria Iliescu și Lucia Wald, [Univ. din] București, 198. Idem, *Die funktionelle Betrachtung des Wortschatzes*, in *Sprache des Gegenwart*, Düsseldorf, 1976, S. 7-25, traducere în limba română în vol. cit., cap. *Studiul funcțional al vocabularului. Lexematica*, p. 39-77. Idem, *Les structures lexématiques*, „Zeitschrift für französische Sprache und Literatur”, Wiesbaden, 1968, S. 3-16, traducere în limba română, *Structurile lexematice*, în „Revista de lingvistică și știință literară”, Chișinău, nr.6, 1992, p. 41-53.

⁹ Am expus unele aspecte ale acestor considerații în lucrarea Zamfira Mihail, Maria Osiac, *Lingvistică generală și aplicată*, ed. a III-a, Edit. Fundației România de Măine, București, 2007, p.155-162 (cap. *Lexematica – studiul cuvântului*, autor Zamfira Mihail).

Unitatea lexicală minimală este numită *lexem* datorită ambiguității termenului *cuvânt*. *Cuvântul* este o unitate „semnificativă” minimală a limbii. Cel de-al treilea sens mai abstract al său este „cuvânt gramatical” denumit *lexem* (celelalte „realizări” sunt: „cuvânt fonologic” și „cuvânt ortografic”).

Această disciplină și-a propus stabilirea aspectelor paradigmatică și sintagmatică ale vocabularului din limbile funcționale.

TIPURI DE STRUCTURI LEXEMATICE

Structurile lexematice au fost clasificate astfel:

A. structuri paradigmatică

a) „primare”: câmpul lexical

clasa lexicală

b) „secundare”: modificarea

dezvoltarea

compunerea

B. structuri sintagmatică:

afinitatea

selecția

implicația

A.a. Câmpul lexical și clasa lexicală sunt structuri „primare”, în sensul că:

- definirea lor nu presupune alte structuri lexicale anterioare;
- ele pot fi stabilite în vocabular ca atare, fără să se raporteze la eventuala „gramaticalizare” a acestuia.

Câmpul lexical este o structură paradigmatică care constă din unități lexicale (lexeme) care își împart o zonă de semnificație comună și care se află în opoziție nemijlocită unele cu altele.

De ex. verbele „de deplasare” formează un câmp lexical în multe limbi: în rom. *a merge – a alerga – a fugi – a zbura – a înota – a călători* (cu un vehicul) etc. sau adjectivele ce indică temperatura:; rom. *rece – răcoros – călduț – cald – fierbinte*.

Clasa lexicală este o clasă de lexeme care, independent de structurarea câmpului lexical, sunt legate de un „clasem”, adică de o trăsătură distinctivă comună, care funcționează într-o întreagă categorie gramaticală (respectiv, în altă clasă deja existentă în cadrul unei categorii gramaticale).

Clasele se evidențiază prin „distribuție” gramaticală și/sau lexicală, adică prin aceea că lexemele apar în combinații analoge gramaticale și/sau lexicale. Astfel, de ex., în categoria substantivului: „animat” – „inanimat”; „uman” – „non-uman”; „masculin” – „feminin” pot reprezenta clase, dacă lexemele corespunzătoare cer anumite combinații specifice lor.

Lexeme determinante și lexeme determinate clasematic pot fi deosebite din acest punct de vedere:

Lexemele clasematic determinante sunt lexemele care cer anumite combinații.

Lexemele clasematic determinate sunt lexemele care nu apar decât în combinații (explicite sau implicite) cu anumite clase, altfel spus ele sunt lexeme care conțin o determinare de tipul: „Pentru clasa x”, „care se spune despre clasa x”:

essen „a mânca (omul)” – *Mund* „gură”

fressen „a mânca (animalul)” – *Maul* „bot”

A.b. Modificarea, dezvoltarea și compunerea sunt structuri „secundare”, în sensul că presupun structurarea câmpului lexemic (sau a claselor lexematice) și corespund unei „gramaticalizări” a vocabularului:

Feluri(procedee) ale formării (interne) a

cuvintelor: } *Modificarea și Dezvoltarea*

} *Compunerea* – Formarea cuvintelor prezintă totdeauna

determinări de natură gramaticală.

Modificarea corespunde unei determinări gramaticale „neactuale”, adică unei determinări care nu cuprinde o anumită funcție sintactică a lexemului determinat.

O anumită funcție a lexemului determinat este:

1. derivarea diminutivă
2. derivarea colectivă
3. prefixarea verbală

Lexemele formate prin *modificare* fac parte totdeauna din aceeași categorie gramaticală cu lexemele modificate care le stau la bază. De exemplu: 1. germ. *Pferd* – *Pferdchen*, rom. *cald-călduț, roșu-roșior*; 2. germ. *Schrift* – *Schriftum*; rom. *scris* – *scriere*; 3. germ. *fahren* – *abfahren, fallen* – *hinfallen*, rom. *a schimba* – *a preschimba*.

Dezvoltarea, în schimb, prezintă o determinare gramaticală: de ex. germ. *Schönheit, Reichum, Ankunft*; rom. *frumusețe, bogăție, sosire* implică funcția predicativă a lexemelor *Schön, reich, (frumos, bogat,)* care stau la bază (pot fi chiar propoziții de tipul *Maria ist schön, Hans kommt an* (căci persoana, numărul, timpul și modul nu sunt indicate în această dezvoltare).

Compunerea implică asocierea a cel puțin două unități între care există o determinare gramaticală.

Compunerea poate fi:

1. prolexematică
2. lexematică.

1. Dacă una din cele două unități este o unitate pronominală, adică un „prolexem”, atunci compunerea e prolexematică. De ex. germ.: unitate pronominală + *lesen* „a citi” – *Leser* „citor”.

2. Dacă ambele unități sunt lexeme, compunerea respectivă este lexematică. De ex. germ.: *Korb* „coș” + *Papier* „hârtie” – *Papierkorb* „coș de hârtie”..

Diferite structuri secundare pot fi combinate între ele: modificare, germ. *gehen* „a merge” – *ausgehen* „a ieși (în oraș)”; dezvoltare, germ. *gehen* „a merge” – *Ausgang* „ieșire”; compunere:

B.. *Structurile lexematice sintagmatice* (solidaritățile lexicale) sunt combinări lexicale condiționate. Ele sunt de trei feluri:

1. afinități
2. selecțiuni
3. implicații

având elementul condiționat al combinației un clasem, un arhilexem sau un lexem.

Afinitatea este o combinație condiționată de clasem, d. ex. între *Löwe* „leu” și *fressen* „a mânca” (numai despre animale) afinitatea este condiționată de clasemul lexemului *Löwe* (clasa „animat”).

Selecțiunea este combinația condiționată în care elementul determinant este un arhilexem de ex. între *Wagen* „car, mașină, vagon” și *fahren* „a merge cu un vehicul”, condiționarea o face *Fahrzeug* „vehicul” de care ține lexemul *Wagen*.

Implicația este combinația în care lexemul este condiționat de un alt lexem de ex. în expr. *seit geraumer Zeit* „de multă vreme”, *geraumer* e condiționat de lexemul *Zeit*, deoarece *geraumer* nu se poate folosi decât cu acest lexem.

Câmpul lexical este o structură paradigmatică primară a lexicului. Definiția în această perspectivă este: „paradigmă constituită din unități lexicale de conținut (lexeme), care își împart o zonă de semnificație continuă, comună și care se găsesc în opoziție imediată unele cu altele”.

Opoziția „imediată” se poate stabili: (a) între o arhiunitate (arhilexem) – exprimată sau nu – și o unitate sau (b) între arhiunități. Cu alte cuvinte, un câmp poate fi inclus în alt câmp; el poate forma o parte dintr-un alt câmp, de ordin superior.

Într-un microcâmp opozițiile se stabilesc între unitățile lexicale (lexeme); într-un macrocâmp opozițiile se stabilesc între un microcâmp în totalitatea lui, care se opune ca arhilexem unui alt lexem sau altor microcâmpuri (arhilexeme).

Un câmp lexical corespunde unui sistem categorial, adică unei categorii a gramaticii („număr, gen, mod; timp, aspect”) și opozițiile interne ale unui câmp lexical corespund opozițiilor care există în interiorul unei categorii gramaticale.

În timp ce a) paradigmele gramaticii sunt incluse sau limitate (în oricare limbă, *singular-plural* pentru număr, masculin-feminin - neutru pentru gen; b) paradigmele lexicale sunt deschise sau nelimitate, dar această diferențiere este valabilă numai dacă ele se constituie din punctul de vedere al gramaticii, al sintaxei sau sunt sintagmatice, și atunci ele trebuie privite ca serii lexicale.

Pentru că, de fapt, paradigmele lexicale sunt la fel de delimitate ca și cele gramaticale. Dacă pe axul paradigmatic lexemele constituie serii nelimitate, deschise pentru funcția de „subiect” sau „complement direct”, în acest caz alegerea din lexic este pentru funcții gramaticale. Alegerea propriu-zis lexicală – cel puțin în ceea ce privește lexiconul structurat – are loc în cadrul unei paradigme limitate și delimitabile (ca și cele ale gramaticii) (a). De exemplu, pentru a desemna temperatura printr-un adjectiv alegerea se face între:

în lb. fr. *froid – frais – tiède – chaud*;

în germ. *kalt – kühl – lau – warm – heise*;

în rom. *rece – răcoros – cald – fierbinte* (ca termeni fundamentali).

Câmpurile lexicale în cadrul unei semantici structurale pot fi identificate, delimitate și descrise U. Weisgerber a schițat două feluri de câmpuri:

A. *cu un singur strat*

a. *cu organizare liberă*

b. *cu organizare plană*

c. *cu organizare stereometrică.*

B. *cu mai multe straturi.*

Teoria sa, ca și cea lui J. Trier nu privește structurile lexematice în perspectiva lansată de Coșeriu, dar acestea pot fi reinterpretate în termeni structurali și integrate unei semantici structurale.

CLASIFICAREA CÂMPURILOR LEXICALE

Câmpurile lexicale au fost clasificate:

1. *după configurația lor;*

2. *după sensul lor obiectiv;*

3. *după exprimarea lor.*

Configurația depinde de:

a. numărul de „dimensiuni semantice”;

b. tipurile formale de opoziții în legătură cu aceste dimensiuni semantice;

c. felul în care lexemele se combină în interiorul acestor paradigme.

Dimensiune, termen introdus de F. Lounsbury, este punctul de vedere sau criteriul unei opoziții oarecare, adică, în cazul unei opoziții lexematice: „proprietatea semantică vizată de această opoziție”.

De ex. în câmpul adjectivelor relative la temperatură, dimensiunea semantică va fi: „grad relativ de temperatură, constatat prin simțul termic”.

Dimensiunii semantice i se mai spune și „criteriu semantic” sau „categorie lexicală”.

Termenul *dimensiune* este comod pentru lingviști pentru că permite formarea compuselor: unidimensional – pluridimensional

Termenul *categorie lexicală* este folosit numai pentru câmpuri întregi (macrocâmpuri): termeni pentru „culori”, „rudenie”, „ființe”, „instrumente”; „verbe de mișcare” etc.

Câmpuri din punctul de vedere al numărului de dimensiuni:

A. unidimensionale (simple, lineare)

B. pluridimensionale (complexe).

A. Câmpuri unidimensionale:

a. *antonimice*, prin adăugare de distincții devin pluridimensionale, iar termenii primari devin arhilexeme. Câmpurile antonimice, din punctul de vedere al ordonării lexemelor în câmpuri lexicale, nu prezintă diferențe esențiale între opozițiile antonimice și sinonimice, ambele sunt subclase ale clasei de opoziții polare.

b. *graduale*, opoziții graduale în interiorul arhilexemului, se aranjează lexemele.

c. *seriale*, opoziții multilaterale, echipolente, de ex., numele zilelor săptămânii, nume de păsări, de pești etc.

Câmpurile unidimensionale seriale sunt, la rândul lor,

– ordinale (opoziția de natură „relațională”), serii închise, lexemele sunt în ordine fixă, de ex. numele zilelor săptămânii în orice limbă.

– non-ordinale (opoziție de natură „substantivală”), serii neor-donate, deschise, se pot adăuga la infinit lexeme noi, de ex. nume de păsări, de arbori, în orice limbă.

Câmpurile seriale constituie totdeauna terminologii: nu sunt structurate lingvistic decât la nivelul arhilexemelor.

B. Câmpuri pluridimensionale:

a. *bidimensionale*

- corelative, cele două dimensiuni se încrucișează, formează fascicule de corelații:

• b//p/f; t/d//th/dh.

• combinare a două opoziții polare (antonimică și/sau sinonimică)

easy	difficult
light	heavy
îngust	lat
strâmt	larg

- non-corelative, de tip:

• vocală / consoană;

• nume de culori, păsări, etc.

b. *multidimensionale*.

• câmpuri antonimice + distincții (cf. Aa)

Expunerea de mai sus s-a bazat exclusiv pe documentația din lucrările lui E.Coșeriu citate mai sus. Considerațiile despre lucrarea profesorului Jan Šabršula¹⁰, *Le fonctionnement asymétrique du signe linguistique* relevă multele probleme de analiză a funcționării limbii franceze actuale pe baza câtorva criterii definitorii: „La langue est un archisystème. Le français est une langue polysystématique. Théoriquement, toute l’analyse „semantique” ou structurale ne saurait être possible, ne devait être possible que par rapport a un sous-code donné” (p.5). Îi mulțumim din suflet profesorului Jan Šabršula pentru analiza sa atentă și exhaustivă din această lucrare și pentru modelul de înțelepciune și perseverență pe care activitatea sa o dă generațiilor de lingviști.

¹⁰*Ibidem*. Cf. și mulțumirile adresate doamnei prof. univ. dr. Jitka Smičeková (p. 5 și 7), la care ne asociem și noi pentru a aprecia importanța tipăririi acestei contribuții valoroase a profesorului Jan Šabršula pentru studiile de lingvistică generală și pentru lingvistica romanică.

Résumé

Profesor Jan Šabršula je představitelem druhé generace Pražské lingvistické školy. Jako romanista otevřel nové perspektivy při řešení problémů teorie jazyka. Před čtyřiceti lety na X. Mezinárodním jazykovědném kongresu (1968) v Bukurešti zaujal svým vystoupením odbornou veřejnost, a to především díky strukturalistickému přístupu, který obsahoval mnoho nových podnětů.

Vzdávám čest Janu Šabršulovi při příležitosti jeho 90. narozenin a věnuji se v tomto článku principům jeho a Coseriovy lexematické analýzy.

Monsieur le professeur Jan Šabršula est le représentant de la deuxième génération de l'École linguistique de Prague. Spécialiste en linguistique romane, le professeur Šabršula a ouvert de nouvelles perspectives aux principaux problèmes de la linguistique théorique. Il y a déjà quarante ans, au Xème Congrès International des Linguistes (1968) à Bucarest sa communication a attiré l'attention du monde scientifique par une méthodologie structuraliste, pleine de suggestions.

Dans cet article, pour lui rendre hommage à l'occasion de ses 90 ans, je présente les principes d'analyse lexématique de Šabršula et de Coseriu.